

Petr Stehlík

Masaryk University, Brno

stehlik.petr@phil.muni.cz

ORCID: 0000-0002-4766-4424

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE

NR 28 (2025)

DOI: 10.14746/pss.2025.28.14

Data przesłania tekstu do redakcji: 11.07.2024

Data przyjęcia tekstu do druku: 21.11.2024

Nacionalna granica u klasifikaciji književnosti: relevantna ili prevladana kategorija?

ABSTRACT: Stehlík Petr, *National Border in the Classification of Literature: A Relevant or Outdated Category?*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 28. Poznań 2025. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 263–277. ISSN 2084-3011.

The aim of the paper is to reflect on the relevance of the concept of national literature from the perspective of the 21st century, to present methodological shortcomings and problematic aspects of the establishment of national borders in the delimitation of the literary field, and to consider the possibilities of overcoming a nationally determined approach to literature. The conclusions are presented using examples from the South Slavic literary corpus and processes. The author distinguishes three modes of relationship between literature and national ideology, in which the former functions as 1) a source, 2) a disseminator, and 3) an emblem of national identity. He calls for relegating the most controversial third mode to the field of historical research, proposes redefining the national border as a point of fruitful exchange between neighbouring literary traditions, and advocates conceptualizing new transnational or anational approaches to classifying literature, most notably in the post-Yugoslav space.

KEYWORDS: National Literature; Classification of Literature; Literature and Nationalism; Transnational Literature; Post-Yugoslav Literature

This is an open access article licensed under the Creative Commons CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

1. Uvod

Kada je Ljudevit Gaj potkraj 1835. godine objavio čuveni *Proglas* u kojemu je pozvao Južne Slavene da ujedine „duševne“ snage pod drevnim imenom Ilira, prihvate jedinstven književni jezik te na njemu zasnuju zajedničku pisanu kulturu (Gaj, 1997, 113–116), tim je činom, između ostaloga, na južnoslavenske prostore uveo tada relativno novu, no iznimno vitalnu ideju. Riječ je o koncepciji nacionalne književnosti, idejnom konstruktu njemačkih romantičara, koji proizlazi iz shvaćanja čovječanstva kao potencijalno harmonične cjeline sastavljene od posebnih nacija, koje se međusobno razlikuju po onome što je Johann Gottfried Herder nazivao „der Volksgeist“ (usp. Čolović, 2008, 32–37), po „duhu“ ili „duši“, a čija se srž i osobitost najdublje odražavaju u njihovu usmenom i umjetničkom književnom stvaralaštvu na narodnom jeziku (Szeman, 2011, 562–563). Nacionalne književnosti po tom se principu odlikuju analognom individualnošću te kao takve predstavljaju prikladne, štoviše prirodne, jedinice razgraničenja književnog polja. Upravo se u tome sastoji osnovno načelo i logika povlačenja nacionalne granice u književnosti.

Dok se Gajev ideal južnoslavenske kulturne integracije ostvario samo u ograničenu obliku, ideja nacionalne književnosti postala je općeprihvaćen te do današnjeg dana prevladavajući način klasifikacije i okvir proučavanja književnosti. Međutim, riječ je književno-teorijskom konceptu duboko uronjenu u realnost, potrebe i duhovno ozračje 19. stoljeća. Kao takav proizlazi iz onodobnog shvaćanja književnosti kao izraza specifičnosti određenog nacionalnog kolektiva i njegova ekskluzivnog vlasništva. Stoga se postavlja pitanje koliko je povlačenje nacionalne granice kao presudnog kategorizacijskog, analitičkog i aksiološkog kriterija relevantno iz perspektive današnjice, u kojoj je književnost odavno izgubila ne samo funkcije koje su joj pripisivane u vrijeme stvaranja modernih nacija (usp. npr. Cornis-Pope, Neubauer, 2004, 7–12; Hohendahl, 1989) nego čak i povlašten društveni status koji je uživala sve do druge polovice 20. stoljeća (usp. Wachtel, 2006). Utoliko će nastojati promisliti legitimnost koncepcije nacionalne književnosti iz suvremene perspektive, predočiti metodološke manjkavosti i problematične aspekte uspostave nacionalne granice u delimitaciji književnog polja te sažeto razmotriti mogućnosti nadilaženja nacionalno determiniranog pristupa

književnosti, s time da ću svoje zaključke oprīmjeriti na južnoslavenskoj književnoj građi i procesima.

2. Paradoksi i ambivalentnost koncepcije nacionalne književnosti

Krenimo od paradoksa uočljiva u trenutku kada posegnete za definicijom nacionalne književnosti u književno-teorijskim leksikonima i priručnicima. Naime, u golemoj većini njih takvo što nije moguće pronaći, premda je riječ o ideji koju je kulturni teoretičar Imre Szeman prikladno nazvao „vjerojatno najtrajnijom književnoznanstvenom koncepcijom“ koja i nakon više od dva stoljeća od svog nastanka predstavlja „globalno prevladavajući oblik institucionalnog ustroja književnosti i znanosti o književnosti“ (Szeman, 2011, 563).¹ Dodajmo da dominacija konstrukta nacionalne književnosti traje unatoč njegovoj inherentnoj političnosti, problematičnoj isključivosti i brojnim proturječjima, pa i višedesetljetnom procesu – usko vezanu uz globalizaciju – koji je povjesničar književnosti i folklorist Dalibor Tureček opisao kao „postupn[o] (...) slabljenj[e] nacionalnog modela kulture kao ključnog diskursa moći“ (Tureček, 2009, 262).

Pa ipak, nacionalna filologija i dalje je dominantan okvir studija književnosti, a koncepcija nacionalne književnosti ostaje neodvojiva sastavnica metodološkog alata književnih povjesničara. Mnogi, međutim, uključujući komparatiste, taj pojam koriste s izvjesnim automatizmom, bez detaljnijeg određenja, premda je riječ o prilično ambivalentnoj i nestabilnoj, u vremenu i prostoru promjenjivoj kategoriji. Kao primjer možemo navesti bitno drugačije, svakako izrazito manje utilitarno, suvremeno shvaćanje nacionalne književnosti u odnosu na vrijeme formiranja modernih europskih nacija u 19. stoljeću, kad je ona smatrana neophodnim atributom nacionalnog identiteta i ključnim faktorom u njegovoj izgradnji (o čemu će biti više riječi u nastavku).

Pored te povijesne, odnosno temporalno uvjetovane razlike u poimanju nacionalne književnosti, možemo navesti i različito shvaćanje

1 Svi su prijevodi citata na hrvatski autorovi (P. S.).

temeljeno na geografsko-političkim faktorima. Dok se, primjerice, na prostoru srednje i jugoistočne Europe nacionalna književnost tradicionalno povezuje s jezikom, očito je da jezični kriterij nije dovoljan te da on prelazi u drugi plan kada su, recimo, posrijedi intrinzično višejezične književnosti Kanade ili Švicarske. Definirajući njihovu nacionalnu književnost, tamošnji književni povjesničari više pažnje posvećuju državnom kriteriju nego njihovi češki ili hrvatski kolege, koji i danas jezik teksta obično percipiraju kao osnovni kriterij za uvrštavanje kojeg književnog djela u određenu nacionalnu književnost (što je zapravo u skladu s izvornim shvaćanjem nacionalne književnosti kako ga definira prethodno spomenuta njemačka romantičarska filozofija na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće).

Također je potrebno naglasiti kako tu jezik može biti podosta nepozndan vodič. Općepoznato je da mnoge suvremene nacije dijele isti jezik, pa tako roman napisan na španjolskom ili portugalskom ne postaje automatski dio španjolske odnosno portugalske nacionalne književnosti. U tom smislu situacija nije pregledna i jednostavna ni u južnoslavenskom slučaju. Djela nekih suvremenih pisaca podrijetlom iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, kao što su Miljenko Jergović, Andrej Nikolaidis ili Lana Bastašić, uživaju analognu recepciju u više nacionalnih sredina jer je jezik na kojem su napisana razumljiv čitateljima na cijelom tako definiranom području.

No jednako je ambivalentan i problematičan slučaj starije književnosti, odnosno skupa tekstova koje su precizno današnjih Južnih Slave na napisali od srednjeg vijeka do kraja 18. stoljeća, dakle prije početka oblikovanja modernih južnoslavenskih nacija i njihovih nacionalnih književnosti. Naime, autori srednjeg i ranog novog vijeka nisu pisali svoja djela za Bugare ili Hrvate u današnjem smislu te riječi, nego za relativno uzak krug učenjaka, svećenika ili čak osobnih prijatelja. Jezici njihovih tekstova nisu bili književni srpski ili slovenski, već različiti oblici vernakulara, ili – nesrazmjerno češće – nadregionalno etablirani jezici pismenosti, crkve ili državnog aparata, poput crkvenoslavenskog ili latinskoga (usp. Burke, 2004).

Premda je uvođenje nacionalnog modela u klasifikaciju i proučavanje književnosti u 19. stoljeću donijelo i izvjesnu „apsolutizaciju jezičnog kriterija“ (Tureček, 2009, 264), tvorci konstrukta nacionalne

književnosti ipak su u njezin okvir obično uvrštavali djela nastala na, iz njihove perspektive, „stranim“ jezicima. Ona su, pak, morala ispunjavati dva preduvjeta: da su nastala u prethodnim stoljećima (na kasnije se tekstove nije odnosila iznimka iz jezičnog pravila) te da je podrijetlo takvih djela bilo vezano za područje koje su kodifikatori nacionalnog književnog kanona smatrali nacionalnim teritorijem. Upravo u tome leži najspornija posljedica uspostave nacionalne granice u klasifikaciji književnosti. Jer, kako napominje književni povjesničar Peter Zajac, povijest je nacionalne književnosti „oduvijek imala prirodu teritorijalnog zahtjeva“ (Zajac, 2009, 33). Sukladno tome D. Tureček vidi „temeljnu svrhu književne povijesti u njezinoj nacionalno filološkoj varijanti“ u činjenici „da dokaže samosvojnost nacije“ te „dokumentira njezin zahtjev za dominacijom u određenom prostoru i vremenu“ (Tureček, 2009, 263).

3. Književnost kao izvor, širitelj i oznaka nacionalnog identiteta

Stoga je iznimno važno opisati funkcionalnu ulogu pripisivanu književnosti u nacionalno-integracijskim procesima jer samo kroz nju možemo sagledati srž povlačenja nacionalne granice u književnom polju te ujedno najproblematičnije aspekte dijalektike između književnosti i nacije, koji njihov suodnos obilježavaju do današnjih dana. Utoliko možemo razlučiti tri različita, no međusobno povezana i komplementarna poimanja književnosti kao izvora, širitelja te oznake nacionalnog identiteta.

U prvom obliku uzajamne interakcije književnost funkcionira kao izvor ili rezervoar ideologema koji su korišteni kao gradivni blokovi nacionalne ideologije, odnosno nacije u nastajanju. Kako napominje povjesničar kulture Alexander Kiossev, književnost, a posebno roman, na taj način demonstrira *plot-yielding capacity*, tj. sposobnost generiranja „obrazaca onoga što je Jean François Lyotard prozvao »velikim narativima«, a Edward Said nazvao »heroičkim narativima«“ (Kiossev, 2004, 356). Naime, starije književne tradicije (usmene i pisane) u tom su procesu instrumentalizirane kao izvor priča i likova (usp. Rapacka, 2002),

koji mogu biti ili izravno preoblikovani u nacionalne mitove napuštene herojima, mučenicima i arhineprijateljima nacije ili prerađeni u suvremenim književnim djelima te zatim uklopljeni u isti nacionalni narativ. Istodobno književnost tu nadopunjuje ili zamjenjuje „nacionaliziranu“ srednjovjekovnu i ranonovovjekovnu historiografiju jer se naciju u nastajanju ukotvljuje u prošlosti (usp. Řezník, 2003, 120–126), koja je po pravilu koncipirana kao slavna i tragična u isto vrijeme. Nacionalna prošlost postaje kolektivnom sudbinom i zajedničkom baštinom svih pripadnika nacije koja tako dobiva parametre „svojevr[s]n[e] mistične zajednice predaka, suvremenika i potomaka“ (Rak, 1994, 12). Tako je starija književnost, primjera radi, odigrala ključnu ulogu u stvaranju središnjih ideologema srpske i hrvatske nacionalne ideologije posluživši kao izvor temeljnog narativa, glavnih aktera i brojnih popratnih motiva kosovskog mita (usp. Čolović, 2016), odnosno predodžbe o Hrvatskoj kao predzidu kršćanstva (usp. Žanić, 2020a; Stehlík, 2017; Stehlík, 2014).

U drugom načinu poimanja književnosti ona funkcionira kao širiteljica nacionalne ideologije koju je pomogla oblikovati. Jedan od najznačajnijih teoretičara nacije Benedict Anderson u tom kontekstu ističe ulogu romana kao književne vrste koja omogućuje prostorno i vremenski udaljenim čitateljima da steknu obilježja nacije, odnosno „zamišljene zajednice“ (*imagined community*), koja posjeduje svijest o zajedništvu i dijeli jednake vrijednosti (Anderson, 1983, 22–36; Culler, 2003). Međutim postoji i profaniji zadatak književnosti unutar tog modusa koji se sastoji u posredovanju, odnosno širenju nacionalne ideje u sve slojeve ciljnog društva (usp. npr. Macura, 2015; Stehlík, 2015; Vervaet, 2013). Kao primjer takve vrste književnog teksta možemo navesti u hrvatskoj sredini svojedobno iznimno popularan roman *Urota Zrinsko-Frankopanska* (1893), u koji je Eugen Kumičić pretočio „samu bit izvorne pravaške ideologije“ (Gross, 2000, 652). Posljedično je to književno djelo odigralo važnu ulogu u širenju nauka Ante Starčevića u manje obrazovane slojeve domaćeg građanstva, za koje su spisi tog prvaka hrvatskog nacionalnog pokreta bili prezahtjevno štivo (Gross, 2000, 652). Dakle, u drugom je načinu interakcije s idejom nacije književnost instrumentalizirana kao sredstvo diseminacije političke ideologije. Pri tome je njezina estetska funkcija podređivana naizgled plemenitijim ciljevima, poput nacionalne integracije, emancipacije i mobilizacije.

Način iskorištavanja književnosti koji obično vodi njezinoj provincijalizaciji (usp. Vargas Llosa, 2000, 29–30; Kiš, 1983, 26–43) prikladan je uvod u treći i najkontroverzniji oblik suodnosa književnosti i nacionalne ideologije. Riječ je o poimanju književnosti kao oznaci nacionalnog identiteta koje sadrži znatno višu mjeru etnocentrične proizvoljnosti i konfliktnog potencijala od prethodnih dvaju načina. Naime, na tragu spomenutih romantičarskih ideja, nacionalnu se književnost koncipira kao izraz individualnosti nacije i dokaz njezina prava na postojanje. Iz takvog konstruiranja književnosti kao ključnog atributa nacionalnog identiteta nedugo nakon uspostave sustava nacionalnih književnosti u 19. stoljeću rodile su se druge politički opterećene ideje. Tako je nastojanje da se književno polje podijeli prema naizgled prirodnom i najprikladnijem nacionalnom kriteriju dovelo do shvaćanja nacionalne književnosti kao isključivog vlasništva jedne nacije, izvora njezina ponosa, pa i komparativne prednosti u odnosu na druge nacije.

Tu valja istaknuti kako su proces nacionalnog razgraničenja u književnosti, pa i kasniji naponi da se učvrste granice pojedinih nacionalnih kanona te eliminiraju preklapanja sa susjednim književnim tradicijama, praćeni onime što antropolog Ivan Čolović naziva sakralizacijom jezika kao nacionalne svetinje, a književnika (ponajprije pjesnika) kao njezinih čuvara (Čolović, 2008, 38). Štoviše, kako je već spomenuto, iscrtavanje granica nacionalnih književnosti od samog početka poistovjećivano je s delimitacijom nacionalnog teritorija. Kulturne se granice u tom procesu „pretvaraju u beleže takozvanog »nacionalnog duhovnog prostora« ili „branik nacije“ koji učvršćuju i štite „ljudi od pera (...) pre nego što se on nađe na nekoj planini, u nekom rovu“ (Čolović, 2008, 30–31). Upravo u tome počiva izniman razorni potencijal poimanja književnosti kao oznake nacionalnog identiteta jer vodi zloupotrebi književnosti u političkim pa i vojnim sukobima među susjedima. Kao flagrantan primjer navedimo političku instrumentalizaciju djela Ive Andrića od strane srpske ratne propagande za vrijeme rata za jugoslavensko nasljeđe (usp. Lovrenović, 2021; Žanić, 2020b; Kazaz, 2016) ili suvremene burne rasprave o statusu ruske i ukrajinske književnosti u svjetlu invazije Rusije na Ukrajinu (usp. Posokhin, 2023; Kamusella, 2022). Kako slikovito zaključuje I. Čolović, „Herderov *Volksgeist*, jedan u početku dobroćudan i miroljubiv duh, kasnije je često zatvaran u čarobne lampe raznih tirana,

diktatora i vođa masa, koji su od njega umeli da naprave zastrašujuće oružje upereno protiv humanističkih i kosmopolitskih ideala njegova pronalazača“ (Čolović, 2008, 35).

4. Redefiniranje nacionalne granice i novi modeli klasifikacije književnosti

Na osnovi navedenoga valjalo bi preispitati – i u znanstvenom diskursu posve odbaciti – ideju književnosti kao oznake nacionalnog identiteta. Naime samo potiskivanjem spomenutog najkontroverznijeg oblika problematičnog odnosa književnosti i nacionalne ideologije u polje povijesnih istraživanja moguće je prevladati zamke metodološkog nacionalizma (usp. Wimmer, Glick Shiller, 2002), koji književnu znanost proganja sve do naših dana (Juvan, 2011, 78; usp. Qvistgaard, 2021). U isto vrijeme potrebno je uvažavati činjenicu da koncepcija nacionalne književnosti ni danas nije prevladana kategorija.² Premda su se već u doba njezina nastanka pojavile alternativne konceptualizacije, poput Goetheove svjetske književnosti (*die Weltliteratur*), slična su se nadnacionalna ili transnacionalna promišljanja književnosti, kako uostalom sugerira njihov naziv, oslanjala na nacionalni kriterij kao svoje ishodište (usp. Juvan, 2011, 73–79). Napuštanje nacionalne optike pokazuje se uvijek iznova kao teško ostvariv cilj. Također u tome leži dio odgovora na pitanje zašto nikad nisu sasvim zaživjele koncepcije jugoslavenske i bosanskohercegovačke književnosti. Tako prikladno primjećuje D. Tureček: „nacionalni princip je inherentno ugrađen u povijest moderne kulture i predstavlja jedan od njezinih kamena temeljaca,“ no istodobno naglašava kako „još nije nužno nekritički prihvatiti nacionalnu optiku i argumentaciju“ (Tureček, 2009, 265).

Nadovezujući se na njegove riječi, dodao bih da iako nacionalna granica u klasifikaciji književnosti ostaje relevantna činjenica, njezino bi

2 Usp. klasične radove (Bhabha, 1990; Eagleton, Jameson, Said, 1990; Hutcheon, Valdés, 2002, Szeman 2003) i novija promišljanja koncepcije nacionalne književnosti te šire poimanog odnosa nacije i književnosti na primjeru književnosti Skandinavije (Lönngren, Grönstad, Heede, Heith, 2015) ili Indije (Harder, 2018).

shvaćanje trebalo prilagoditi stvarnosti 21. stoljeća.³ Drukčije rečeno, olabaviti njezinu prohodnost, prihvatiti činjenicu višestruke pripadnosti književnih autora i djela te poraditi na osmišljavanju novih pristupa klasifikaciji književnosti koji nacionalnu granicu ne konceptualiziraju kao liniju razdvajanja već kao točku dodira, plodne i u znanstvenom pogledu intrigantne razmjene među susjednim književnim tradicijama. Za kompleks južnoslavenskih književnosti utoliko je prikladna teorija *međuknjiževnih zajednica* komparatista Dionýza Ćurišina razrađena još 70-ih i 80-ih godina (usp. Ćurišin, 1984, 273–299; Ćurišin i dr., 1993), što ju je u južnoslavenskom kontekstu popularizirao Zvonko Kovač (usp. 2016; 2011; 2005; 2001). Njezina neprolazna aktualnost ilustrirana je relativno recentnom primjenom na književne procese u Bosni i Hercegovini od Envera Kazaza i drugih suvremenih književnih teoretičara iz te zemlje, koji su u svoju književnoznanstvenu tradiciju uveli koncept *bosanskohercegovačke interliterarne zajednice* kao zgodan metodološki alat za opisivanje i analizu tako složene cjeline kao što je književnost u BiH (usp. Kazaz, 2009; Džafić, 2015; Spahić, 2016; Kodrić, 2017).

*

Prošla su gotovo dva stoljeća od Gajeva *Proglasa* spomenutog u uvodu ovog teksta. Južni Slaveni stvorili su, ili nastoje stvoriti, sedam posebnih književnih kanona (slovenski, hrvatski, bošnjački, srpski, crnogorski, makedonski i bugarski) umjesto zajedničke nacionalne književnosti koju je zagovarao vođa ilirskog pokreta. S druge strane književni procesi na postjugoslavenskom prostoru vapiju za temeljitijim osmišljavanjem transnacionalne ili čak anacionalne klasifikacijske i analitičke kategorije koja bi obuhvatila književno stvaralaštvo autora iz zemalja nasljednica SFRJ i njihove brojne dijaspore (usp. Postnikov, 2024; 2012). Pitanje kojem namjeravam posvetiti zasebnu studiju jest može li takvu

3 Usp. metodološki poticajne impulse koje je na globalnom planu donijelo koncipiranje transnacionalne književnosti (Jay, 2021; Weigandt, 2020; Jay, 2010). U južnoslavenskom slučaju u tom pogledu pozornost zaslužuje pokušaj definiranja specifičnog književnog polja („prostora za otpadnike“) kao međuprostora hrvatske i bosanskohercegovačke književnosti, koji svojom hibridnošću prkosi ideološki poželjnoj jednoobraznosti identiteta (Lujanović, 2018).

ulogu odigrati sve češće spominjana, no i nedovoljno teorijski razrađena koncepcija postjugoslavenske književnosti (usp. Mijatović, Willems, 2021; Mijatović, 2020; Matijević, 2020; Beronja, Vervaet, 2016; Crnković, 2012).⁴ Kako god se zvala, takva metodološko-klasifikacijska kategorija bila bi komplementarna u odnosu na hrvatsku i druge srodne književnosti s kojima bi dijelila jedan dio autora i građe, no ne i parametre nacionalne književnosti. Primjer jugoslavenske književnosti (usp. Marčetić, Stojanović Pamtović, Zorić, Dušanić, 2019; Wachtel, 1998), koncipirane za vrijeme Jugoslavije najprije kao nacionalne, a zatim nadnacionalne kategorije,⁵ pokazao je da čak ni podrška države ne može jamčiti uspješnu uspostavu i afirmaciju slične konceptualne zamisli ako se ona primarno temelji na nacionalnom principu (bilo kao pokušaju definiranja

4. Pojam postjugoslavenske književnosti pojavio se krajem 90-ih godina i otada dobio niz značenja. Pojedini ga autori upotrebljavaju kao opću oznaku za književno stanje u zemljama nasljednicama SFRJ ili ga povezuju s transnacionalnim autorima podrijetlom iz bivše Jugoslavije, egzilantskom ili čak ženskom književnošću. Katkada se koristi u pluralu kao skupno ime za sve književnosti na postjugoslavenskom prostoru, katkada njegov singular označava jezično srodne književnosti pisane na različitim varijantama jezika koji se nekada zvao srpsko-hrvatski. Jedni postjugoslavensku književnost shvaćaju kao svojevrsan nastavak jugoslavenske književnosti, drugi kao sasvim posebnu kategoriju... Osobito vrijedan i inovativan prilog raspravi o toj temi nedavno je dala Miranda Levanat-Peričić koja argumentirano poriče postojanje „organske“ veze između jugoslavenske i postjugoslavenske književnosti, pri čemu potonju shvaća kao jednu od književnosti na prostoru bivše Jugoslavije koja za razliku od ostalih nastaje tek nakon raspada zajedničke države i koja kao jedina nije definirana jezično, nego obuhvaća „tekstove koji nadilaze okvire nacionalne klasifikacije“ i u kojoj „participiraju i Aleksandar Hemon koji piše na engleskom i Saša Stanišić koji piše na njemačkom, kao i Goran Vojnović koji piše na slovenskom jeziku“ (Levanat-Peričić, 2024, 351).

5. Takva je promjena shvaćanja jugoslavenske književnosti odražavala različit pristup ideji nacionalnog jedinstva Jugoslavena koja je forsirana u međuratnoj (1918.–1941.) pa napuštena u poslijeratnoj Jugoslaviji (1945.–1991.). Dok je u prvom slučaju jugoslavenska književnost poimana kao nacionalna književnost „troimenoga srpsko-hrvatsko-slovenskog naroda“ (Jugoslavena), poslije se konceptualizira pretežno kao nadnacionalna kategorija koja objedinjuje pojedine nacionalne književnosti „naroda i narodnosti Jugoslavije“ (Srba, Hrvata, Muslimana, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca i nacionalnih manjina). O različitim povijesnim shvaćanjima jugoslavenstva (jugoslavizma) usp. Djokić, 2003; Biserko, 2017; Gross, 1979; Stehlík, 2015; Stehlík, 2021.

nove nacije i njezine kulturne tradicije ili kao zbroju nekoliko nacionalnih književnosti).

Utoliko su za današnju situaciju mnogo inspirativnija transnacionalna promišljanja koncepcije bosanskohercegovačke književnosti što su ih 70-ih i 80-ih godina poduzimali Midhat Begić, Ivan Lovrenović, Slobodan Blagojević i drugi, definirajući književnost Bosne i Hercegovine kao dinamičan sustav višestruke pripadnosti autora i djela, koji se odlikuje trajnom napetosti između svoje istodobne kompozitnosti i integralnosti (usp. Stehlík, 2024). Iz suvremene perspektive svakako je riječ o primjerenijim konceptualizacijskim naporima u odnosu na razmišljanja književnih povjesničara poput Pavla Popovića ili Antuna Barca o jugoslavenskoj književnosti (usp. Marčetić, Stojanović Pamtović, Zorić, Dušanić, 2019). No postavlja se pitanje je li sazrela spremnost književnih povjesničara za istupanje iz dominantne nacionalne paradigme te konceptualizaciju potpuno novog analitičkog i klasifikacijskog pristupa južnoslavenskoj književnoj građi, čiju formu ne bi diktirali politički faktori, već potrebe struke.⁶

Literatura

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso, str. 22–36.
- Beronja, V., Vervaeet, S. (eds.) (2016). *Post-Yugoslav Constellations: Archive, Memory, and Trauma in Contemporary Bosnian, Croatian and Serbian Literature and Culture*. Berlin – Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110431575>
- Biserko, S. (ur.). (2017). *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

6 U vezi s tim, spomenimo danas uobičajenu praksu, pa i objektivnim okolnostima diktiranu potrebu, komparativnog proučavanja južnoslavenskih književnosti na stranim sveučilištima, koja se – za razliku od strogo nacionalno definiranih filologija – pokazuje kao jedini održivi model njihova studija izvan samih južnoslavenskih zemalja. Usp. npr. tematske blokove „Interkulturno-poredbeno izučavanje književnosti“ i posebno „O studiju južnoslavenskih književnosti“ u časopisu *Sarajevske sveske* (2011a, 77–181; 2011b, 189–230).

- Bhabha, H. K. (ur.). (1990). *Nation and Narration*. London – New York: Routledge.
- Burke, P. (2004). *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge – New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511617362>
- Cornis, Pope, M., Neubauer John (ur.). (2004). *The History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, Vol. 1. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/chlel.xix>
- Crnković, G. P. (2012). *Post-Yugoslav Literature and Film: Fires, Foundations, Flourishes*. New York: Bloomsbury.
- Culler, J. (2003). *Anderson and the Novel*. U: *Grounds of Comparison: Around the Work of Benedict Anderson*. Ur. J. Culler, Ph. Cheah. New York – London: Routledge, str. 29–52.
- Čolović, I. (2008). *Sveštenici jezika. Nacija, poezija i kult jezika*. U: *Balkan – teror kulture. Ogleđi o poličkoj antropologiji*, 2. Beograd: Biblioteka XX vek, str. 29–41.
- Čolović, I. (2016). *Smrt na Kosovu polju. Istorija kosovskog mita*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Djokić, D. (ur.). (2003). *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918–1992*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Đurišin, D. (1984). *Theory of Literary Comparatistics*. Prev. J. Kocmanová. Bratislava: Veda.
- Đurišin, D., i dr. (1993). *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5. Slovanské literatúry*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV.
- Džafić, Š. (2015). *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Eagleton, T., Jameson, F., Said, E. W. (1990). *Nationalism, Colonialism, and Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gaj, Lj. (1997). *II. proglas*. U: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Ur. M. Šicel. Zagreb: Matica hrvatska, str. 113–116.
- Gross, M. (1979). *Croatian National-Integrational Ideologies from the End of Illyrism to the Creation of Yugoslavia*. „Austrian History Yearbook“, vol. 15–16, str. 3–33.
- Gross, M. (2000). *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.
- Harder, H. (ur.). (2018). *Literature and Nationalist Ideology: Writing Histories of Modern Indian Languages*. London – New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315144870>
- Hohendahl, P. E. (1989). *Building a National Literature: The Case of Germany, 1830–1870*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- Hutcheon, L., Valdés, M. J. (ur.). (2002). *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Jay, P. (2010). *Global Matters: The Transnational Turn in Literary Studies*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- Jay, P. (2021). *Transnational Literature (The Basics)*. London – New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429286667>

- Juvan, M. (2011). *Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature*. Frankfurt am Main: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-01031-2>
- Kamusella, T. (2022). *Russian and Rashism – Are Russian language and literature really so great?*. „New Eastern Europe“, br. 6 (54), str. 31–40.
- Kazaz, E. (2009). *Neprijatelj ili susjed u kući (Interliterarna bosanskohercegovačka zajednica na prelazu milenija)*. 2. izdanje. Sarajevo: Rabic.
- Kazaz, E. (2016). *Kritika mržnje i utopija ljubavi*, „Strane: portal za književnost i kulturu“, 6.04.2016, <https://strane.ba/enver-kazaz-kritika-mrznje-i-utopija-ljubavi>. 27.06.2024.
- Kiossev, A. (2004). *Bulgarian Textbooks of Literary History and the Construction of National Identity*. U: *Balkan Identities: Nation and Memory*. Ur. M. Todorova. New York: New York University Press, str. 355–365.
- Kiš, D. (1983). *Čas anatomije*. Zagreb: Globus – Beograd: Prosveta.
- Kodrić, S. (2017). *Šta je bošnjačka, a šta bosanskohercegovačka književnost, a šta, pak, bosanskohercegovačka interliterarna zajednica*. „Slavica Lodziensia“, br. 1, str. 9–28.
- Kovač, Z. (2001). *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kovač, Z. (2005). *Međuknjiževna tumačenja*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kovač, Z. (2011). *Međuknjiževne rasprave: Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kovač, Z. (2016). *Interkulturalne studije i ogledi: međuknjiževna čitanja, mentorstva*. Zagreb: FF press. <https://doi.org/10.17234/9789531757560>
- Levanat-Peričić, M. (2024). *Postjugoslavenska književnost i njezin plural – između privida revolucije i straha od restauracije*. U: *Književnost i revolucije*. Ur. Z. Božić, M. Protrka Štimec, A. Tomljenović. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF Press, str. 339–354.
- Lönngrén, A.-S., Grönstad, H., Heede, D., Heith, A. (ur.). (2015). *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Lovrenović, I. (2021). *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*. U: *Pripadati i ne pripadati. Eseji*. Rijeka: Ex libris, str. 213–264.
- Lujanović, N. (2018). *Prostor za otpadnike: od ideologije i identiteta do književnog polja*. Zagreb: Leykam International.
- Macura, V. (2015). *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia.
- Marčetić, A., Stojanović Pamtović, B., Zorić, V., Dušanić, D. (ur.). (2019). *Jugoslovenska književnost: prošlost, sadašnjost i budućnost jednog spornog pojma / Yugoslav Literature: The Past, Present and Future of a Contested Notion*. Beograd: Čigoja štampa.
- Matijević, T. (2020). *From Post-Yugoslavia to the Female Continent: A Feminist Reading of Post-Yugoslav Literature*. Bielefeld: Transcript. <https://doi.org/10.1515/9783839452097>
- Mijatović, A. (2020). *Temporalities of Post-Yugoslav Literature: The Politics of Time*. Lanham – Boulder – New York – London: Lexington Books. <https://doi.org/10.1163/9789004503144>

- Mijatović, A., Willems, B. (ur.). (2021). *Reconsidering (Post-)Yugoslav Time: Towards the Temporal Turn in the Critical Study of (Post)-Yugoslav Literatures*. Leiden – Boston: Brill.
- Posokhin, I. (2023). *Transformations in the Perception of Russian Literature after February 24, 2022*. „World Literature Studies“, br. 1 (15), str. 69–87. <https://doi.org/10.31577/WLS.2023.15.1.6>
- Postnikov, B. (2012). *Postjugoslavenska književnost?*. „Kritična masa“, <https://www.kriticnamasa.com/item.php?id=217>, 27.06.2024.
- Postnikov, B. (2024). *Knjige bez granica*. „Novosti“, 22.05.2024, <https://www.portalnovosti.com/knjige-bez-granica>, 27.06.2024.
- Qvistgaard, M. (2021). *Cultural Transfers in the Shadow of Methodological Nationalism*. U: *Cultural Transfer Reconsidered: Transnational Perspectives, Translation Processes, Scandinavian and Postcolonial Challenges*. Ur. S. B. Jørgensen, H.-J. Lüsebrink. Leiden – Boston: Brill Rodopi, str. 44–63. https://doi.org/10.1163/9789004443693_004
- Rak, J. (1994). *Bývali Čechové... české historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H.
- Rapacka, J. (2002). *Leksikon hrvatskih tradicija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Řezník, M. (2003). *Formování moderního národa (Evropské „dlouhé“ 19. století)*. Praha: Triton.
- „Sarajevske sveske“. (2011a), br. 32/33, str. 77–181. <http://sveske.ba/en/broj/3233>, 27.06.2024.
- „Sarajevske sveske“. (2011b), br. 35/36, str. 189–230. <http://sveske.ba/en/broj/35-36-0>, 27.06.2024.
- Spahić, V. (2016). *Status bosanskohercegovačke književnosti unutar B/H/S/C interliterarne zajednice danas*. „Bosanski jezik“, br. 13, str. 91–106.
- Stehlík, P. (2014). *Both Bulwark and Bridge: The Symbolic Conceptualization of the Frontier Position of Croatia in the Original Yugoslavism*. „Oriens Aliter“, br. 2 (1), str. 9–21.
- Stehlík, P. (2015). *Između hrvatstva i jugoslavenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832–1878*. Zagreb: Srednja Europa.
- Stehlík, P. (2017). *Obitelj Zrinski u hrvatskome nacionalnom imaginariju 19. stoljeća*. U: *XIII. Međunarodni kroatistički znanstveni skup: Zbornik radova*. Ur. S. Blažetin. Pécs / Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj / Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete, str. 293–300.
- Stehlík, P. (2021a). *Od ideologije do subverzije: promišljanje jugoslavenstva u Hrvatskoj u 21. stoljeću*. U: *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi / Peryferie w chorwackiej literaturze i kulturze*. Ur. K. Bagić, M. Levanat-Peričić, L. Małczak. Katowice: Wydawnictwo UŚ, str. 65–76.
- Stehlík, P. (2024). *Bosnian-Herzegovinian Literature: The History of a Transnational Concept and Its Prospects in the Post-Conflict Society*. „Slovanský přehled“, br. 2 (110), str. 317–339.
- Szeman, I. (2003). *Zones of Instability: Literature, Postcolonialism and the Nation*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press. <https://doi.org/10.1353/book.20651>

- Szeman, I. (2011). *National Literature*. U: *The Encyclopedia of the Novel*. Ed. P. M. Logan, Chichester: Blackwell, str. 562–566. <https://doi.org/10.1002/9781444337815.wbeotnn007>
- Tureček, D. (2009). *Doslov*. U: *Národní literatura a komparatistika*. Ur. D. Tureček. Brno: Host, str. 262–267.
- Vargas Llosa, M. (2000). *Nationalismus als neue Bedrohung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Vervaet, S. (2013). *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*. Zagreb–Sarajevo: Synopsis.
- Wachtel A. B. (2006). *Remaining Relevant after Communism: The Role of the Writer in Eastern Europe*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Wachtel, A. B. (1998). *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press.
- Weigandt, K. (ur.). (2020). *The Transnational in Literary Studies: Potential and Limitations of a Concept*. Berlin–Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110688726>
- Wimmer, A., Glick Schiller, N. (2002). *Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences*. „Global Networks“, br. 4 (2), str. 301–334. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00043>
- Zajac, P. (2009). *Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej kultúrnej pamäti*. U: *Národní literatura a komparatistika*. Ur. D. Tureček. Brno: Host, str. 33–47.
- Žanić, I. (2020a). *Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje – predziđe – most*. U: *Simboli, rituali i krupne riječi (Rasprave i eseji iz devedesetih)*. Zagreb: Srednja Europa, str. 53–87.
- Žanić, I. (2020b). *Pisac na osami. Upotreba Andrićeve književnosti u ratu u Bosni i Hercegovini*. U: *Simboli, rituali i krupne riječi (Rasprave i eseji iz devedesetih)*. Zagreb: Srednja Europa, str. 89–111.

■ **PETR STEHLÍK** is an assistant professor at the Department of Slavonic Studies at Masaryk University, Brno (Czechia). He is a Slavist and historian with expertise in national ideologies and the formation of national identities in Southeastern Europe. He has published widely on the position and perception of Bosnia in the Croatian and Serbian national discourses, the history and present of the Yugoslav idea (Yugoslavism), and the history of Czech–South Slavic relations. Recently, he co-authored the book *Slovanské literatury v evropském kontextu: zvláštnosti vývoje a promýšlení alternativ* [Slavic Literatures in the European Context: The Specifics of Development and Reflections on Alternatives] (2023).